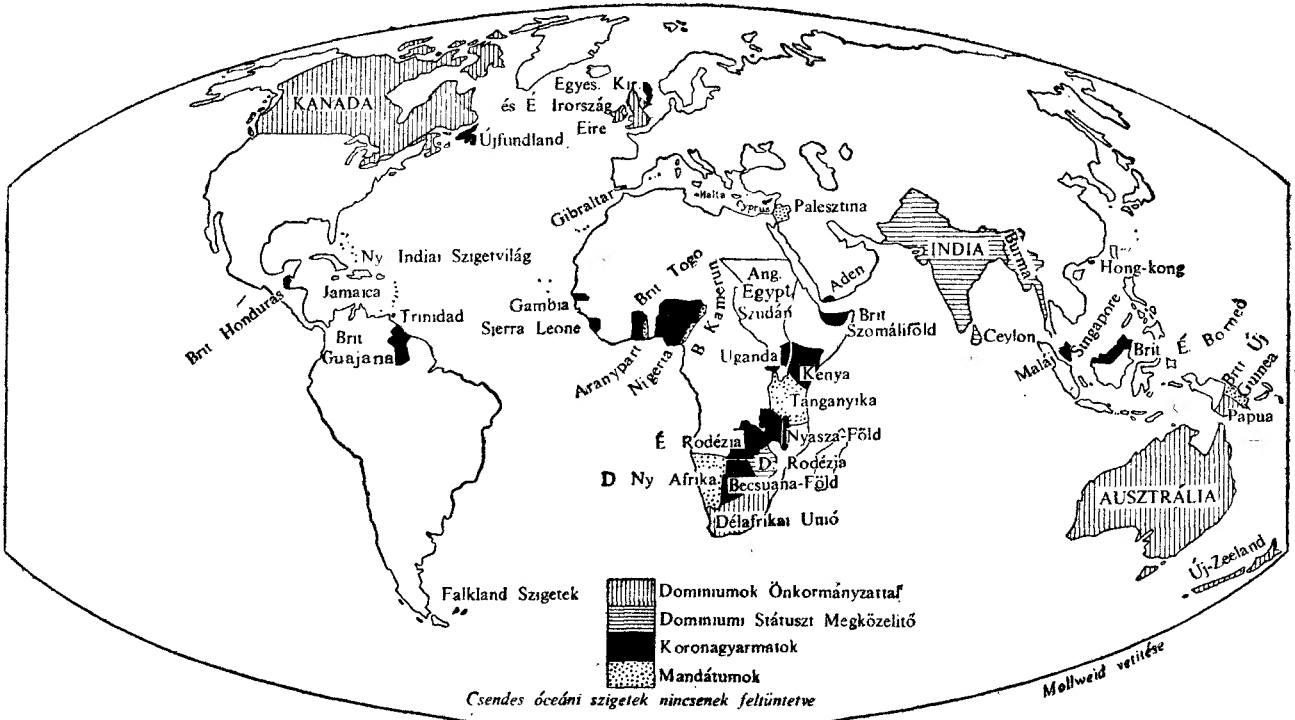

A BRIT BIRODALOM

OXFORDI FÜZETEK VILÁGKÉRDÉSEKRŐL
29 SZÁM

A BRIT BIRODALOM SZÜLETESE ÉS KIFEJLODESE

J. A. WILLIAMSON

ELSŐ KIADÁS
1940 ÁPRILIS 18

AZ "Oxfordi Sorozat" második füzetében, a "Brit Birodalom"- ban, H. V. Hodson a birodalmat mai alakjában irja le és a Brit Népek Közössége egyes tagjainak helyzetét és azok egymáshoz való viszonyát taglalja. Dr. J. A. Williamson, a jelen füzet szerzője azt irja le, hogyan szerezték meg a Birodalom különböző részeit és felvázolja 1783 utáni növekedésének körvonalait. Szerző ezenkivül nyomonköveti az imperialista érzület és elmélet kifejlődését a korai XIX. század emberiességgel vegyes kereskedelmi törtetésétől a századközép pesszimizmusán keresztül, amikor általános nézet szerint a Birodalom a széthullás küszöbén állott, egészen az imperializmus lelkesedésének századvégi kitöréséig és a búr háború kijózanitó hatásáig, melyet a dominiumi státusznak a világháború alatt kialakult bajtársiasság által előmozditott és a Westminsteri Statutumban 1931-ben csúcsponját elért megerősödése követett.

Dr. Williamson neves szakértője a birodalom és különösen a tengeri terjeszkedés történetének. Számos kézikönyv szerzője.

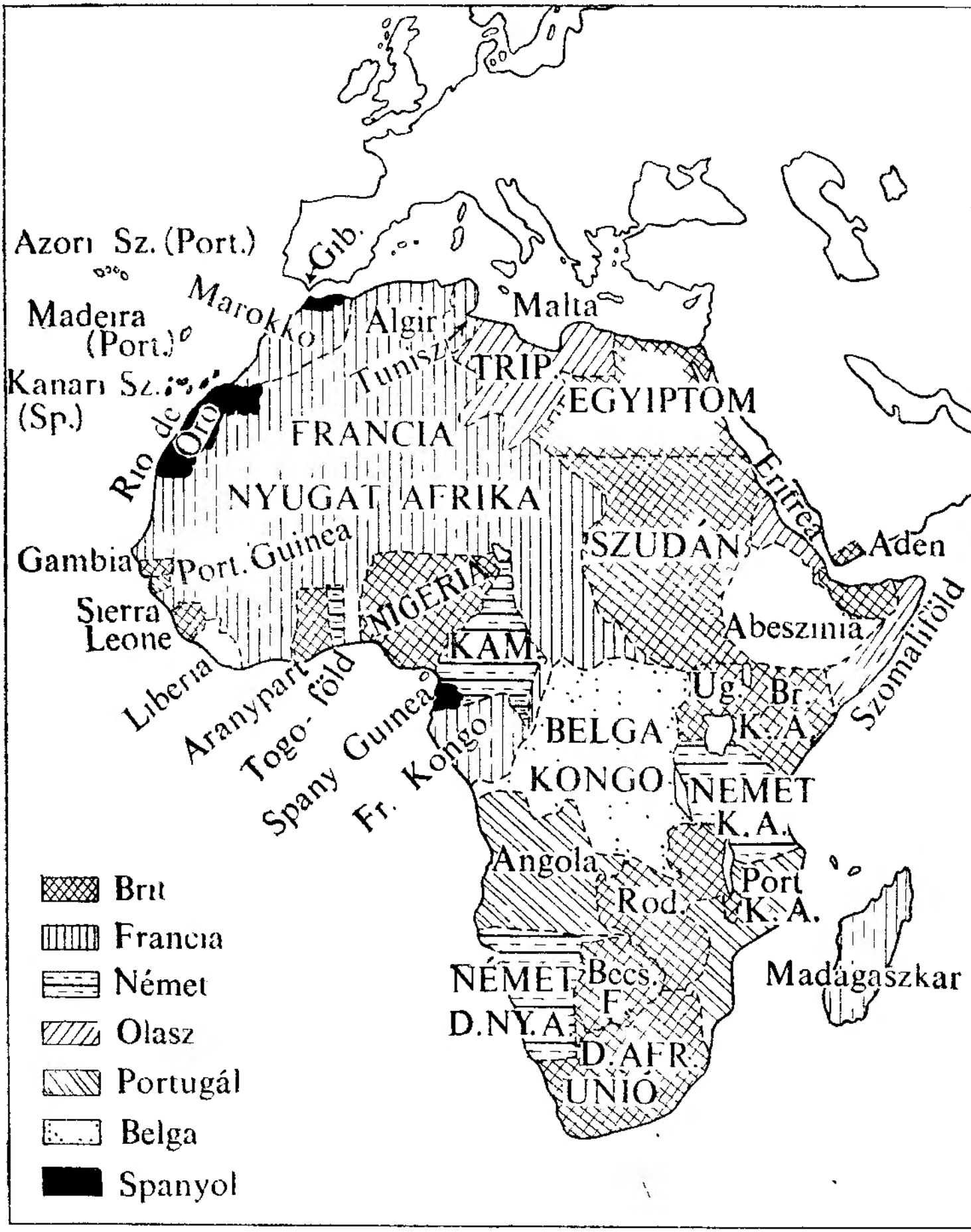

AFRIKA 1914 - BEN

A BRIT BIRODALOM SZÜLETÉSE ÉS KIFEJLODÉSE

I. AZ ALAPOK

A Birodalom 1783 - ban

A brit birodalom gyökerei négy évszázadra nyúlnak vissza, de modern kifejlődésének szempontjából kiinduló pontunknak a döntő évet, 1783-t tekinthetjük, amikor Nagybritannia szerződésileg elismerte korábbi amerikai gyarmatainak függetlenségét. E gyarmatok függetlensége tátongó rést hagyott az ősi szerkezetben, de annak főpillérei érintetlenül marad'ak. Igy, megmaradtak a brit nyugatindiai szigetek. A legnagyobb sziget e csoportban, Jamaica, nem nagyobb mint fél Wales, mig a többi szigetek pusztán pontok az óceánban. Mindamellett a XVIII. század szemében e szigetek értéke aránytalanul nagyobb volt mint kiterjedésük. Valójában, e szigetek kedvező éghajlati viszonyok között folytatott intenziv gazdálkodás mintaképei voltak.

A nyugatindiai ültetvényesek kényszermunka segitségével termeltek cukrot. Valamikor a munkások - akik csak nevükben nem voltak rabszolgák - angolok voltak, akiket mint bűnösöket száműztek vagy mint lázadásokban és polgárháborúkban ejtett foglyokat szállitottak e szigetekre. Később négereket fogdostak össze Afrikában és mint rabszolgákat hajózták át őket az Atlanti Óceánon. Rabszolgatartás számára nem lehet enyhitő körülményt felhozni. De e kor rabszolgatulajdonosai nem is kisérelték volna meg, hogy mentegessék magukat mert az ő világuk nem tekintette e gyakorlatot emberte-

lennek. Mikor Anglia felismerte a rabszolgatartás embertelen voltát, jelentős áldozatokat hozott annak megszüntetése érdekében.

Az Atlanti Óceán másik, vagyis afrikai oldalán, Nagybritannia csak néhány parti erődítményt tartott birtokában, amelyekben a nyugatindiai munkára szánt rabszolgákat összegyüjtötték; mig az Afrika és Európa közötti átjárón, Gibraltárban tengeri támaszponttal rendelkezett.

Feljebb északra, a brit szigetek szélességi fokain feküdtek azok a birtokok, melyek Brit Északamerikából megmaradtak: New Foundland a halászok szigete; Nova Scotia, mely mintegy a kontinens az Atlanti Óceánnak forditott homlokát képezte; Kanada, mely abban az időben még nem volt a jelenkor hatalmas dominiuma, hanem csak a St. Lawrence folyó kétoldalán elhúzódó területsáv, melyet erődítményövezet védett a nyugatról fenyegető indiánok ellen. Ebben a kis Kanadában főleg franciák éltek, akiket egy francia képviselőket is magában foglaló bizottságra támaszkodó, brit tisztviselői kar kormányzott.

Ilyen volt tehát a Brit Atlanti Birodalom 1783-ban; szétszórt, egység nélküli és különböző eredetű. E birodalom néhány egysége, mint Bermuda és Barbados, szűz talajként került a brit telepesek kezébe. Mások, mint Jamaica és Kanada, más gyarmatositó nemzetekkel folytatott háborúk hadizsákmányai voltak. A gyarmatositó versengésben Anglia végső elemzésben többet vesztett, mint nyert.

A világ többi részein a britek kizárólag Indiában voltak tevékenyek. A helyzetet nagyjából úgy jellemezhetjük, hogy Indiában a brit felségjogok néhány tengeri kikötőre és egy nagy tartományra, Bengálra terjedtek ki, mig másokban irányitó

befolyással rendelkeztek. A Keletindiai Társaság húzódozott az uralmat jelentő jogok megszerzésétől. A Társaság eredeti és igazi célja kereskedés volt és csak azért uralkodott, mert uralma nélkül Indiában kalandor martalócok anarchiája vált volna úrrá. A Keletindiai Társaság nem lelkesedett sem a küzdelemért, sem az uralkodásért és állandóan arra intette alkalmazottait, hogy minden lehető módon kerüljék el, miszerint a Társaság újabb ilyen jellegű kötelezettségekhez jusson.

Ezekre a nyers alapokra épült a Brit Birodalom és a továbbiakban e fejlődés menetének történetét irjuk le.

Új települések a XVIII. század végén

Először is két újabb települési mozgalom indult meg, amelyek később nagyjelentőségű fejleményekre vezettek. Az Egyesült Államokban sokan voltak, akik visszautasitották az új idők szellemét és III. György királyért küzdöttek a függetlenségi háborúban. Ezeknek a számára az új köztársaságban nem volt hely és távozniuk kellett. A történelem Egyesült Birodalmi Lojalistáknak nevezi azokat, akik ebben a bizonyos tekintetben polgárháborúnak minősülő háborúban a vesztes oldalon álltak. A vesztesek észak felé vándoroltak és a jóformán lakatlan Nova Scotia-ban telepedtek le, ahol egy teljesen puszta vidéket, New Brunswickot népesitettek be, mig mások Ontario hatalmas pusztaságában vetették meg lábukat, hogy megvessék a francia Quebec-től délnyugatra fekvő Brit Kanada alapjait.

A másik települési mozgalom még hosszabb vándorlást igényelt és Ausztrália termékeny keleti partvidéke felé irányult, melyet Cook kapi-

tány fedezett fel 1770-ben. Ez időben angol emberbarátok a börtönök megreformálását követelték, melyek zsúfoltak és a járványok melegágyai voltak. A kormány kisérletképen megpróbálta, hogy az elitélteket egy egészséges, lakatlan országba szállitsa el, ahol ha a körülmények kemények is, de az elitéltek sorsa mégis jobb lett volna mint celláikban vagy a gályákon. A kisérlet szinhelyéül New South Wales-t választották és az expedició 1788-ban ért partot. Európa ekkor már több mint egy évszázada tudott arról, hogy a déli földgömbön hatalmas földterületek várnak gyarmatosításra, de az 1788-as kisérlet volt az első, melyben európai nemzet élt e lehetőséggel.

A Napoleoni háborúk

Alig kezdődött meg Brit Ausztrália benépesitése, mikor Nagybritannia, Európával együtt a forradalom és napoleoni kor háborúinak forgatagába keveredett. A küzdelembe Európa valamennyi gyarmatát bevonták és nagyrészük ki volt szolgáltatva a brit tengeri hatalom kényének-kedvének. Nagybritannia mindazonáltal nem óhajtotta az idegen gyarmatok tömeges meghóditását. A háború alatt meghóditott gyarmatok legértékesebbjeit, mint Jávát és Francia Nyugatindiát, a békekötés után visszaadták eredeti birtokosainak. Másokat, melyeket főleg mint tengerészeti támaszpontokat használtak fel, mint Máltát, Mauritiust, Ceylont és Capetownt, megtartották, de Capetown birtokáért a hollandoknak kártérités fizettek.

Nagybritannia változó gazdasági érdekei

A XIX. század hajnalán Nagybritannia helyzete minden más nemzetétől különbözött. Eddig az

időpontig Nagybritannia versenyt folytatott más tengeri hatalmakkal a jövedelmező árúcikkek, mint cukor - vagy dohánykészletek megszerzésére irányuló hajszában és e készleteket nyereséggel adta el olyan országoknak, melyek nem folytattak tengeri kereskedelmet. A századfordulón azonban Nagybritannia érdekei - és csakis Nagybritannia érdekei - változáson mentek keresztül. Ebben az időben már nemcsak vásárlással és eladással, hanem gyártással és eladással találta meg számítását. Nagybritannia volt ilyképen az első ország, mely nagyarányú iparosításba kezdett. Mig Nagybritannia Napoleon ellen harcolt, népessége megszaporodott és gyárai megsokszorozták termelésüket. A kereskedő gyarmatokra vágyott, melyeknek kereskedelmét monopolizálhatta. A gyáros ezzel nem elégedhetett meg. Az ő piaca az egész világ volt, és különösen a nyüzsgő trópusi világ: Cantontól és Indiától egészen Afrikáig és Peruig. Ez volt a piac ahol eladhatta textil és fémgyártmányait; ez volt a piac ahol beszerezhette nyersanyagait. Senki sem gondolhatott arra, hogy mindzet erőszakkal szerezzék meg és tartsák birtokukban. A világkereskedelem kulcsa béke, hajózás és kapcsolatok létesitése volt. Nagybritannia csak kikötőket keresett hajóinak és haditengerészeti támaszpontokat, hogy megvédhesse kereskedelmi flottáját.

A szabad kereskedelem és liberalizmus fejlődése

Amint Nagybritannia piaca az egész világ lett, a gyarmati monopóliumok veszitettek fontosságukból és lassan szabad kereskedelemnek adtak helyet. Elsőnek a nyugatindiai szigeteken nyitottak meg néhány szabad kikötőt, ahol bármely nemzet hajói horgonyt vethettek. Ezt követően

az amerikai Egyesült Államok kereskedelmét nyitották meg a nyugatindiai szigetek felé. 1825-ben pedig William Huskisson a brit kereskedelmi minisztérium képviseletében valamennyi brit gyarmatot megnyitotta azon nemzetek előtt melyek hasonlóképen megnyitották gyarmataikat a brit kereskedelem számára. Időközben a brit külügyminiszter, George Canning a brit hadiflottát mint a szabadság védőpajzsát használta fel. Délamerika spanyol gyarmatai kihirdették függetlenségüket és megnyitották kikötőiket a világkereskedelem előtt. Canning, az amerikai Monroevel karöltve szilárdan szembeszegült a Bourbonokkal, akik vissza akarták hóditani egykori gyarmataikat.

Az új liberalizmus nemcsak a politikában és gazdasági életben, hanem a szociális haladásban is megnyilvánult. Az európai birodalom-épités legnagyobb szégyenfoltja a rabszolgaság és a rabszolgakereskedés volt. A XVIII. század utolsó negyedében néhány angol férfi támadni kezdte a rabszolgakereskedelem intézményét és William Wilberforce lett vezetőjük. A kapzsiság és tudatlanság elleni küzdelem csak lassan haladt előre, és Wilberforce egész életét a küzdelem töltötte be. 1807-ben, a napoleoni háborúk tetőfokán, a parlament törvényhozásilag eltörölte a rabszolgakereskedelem intézményét. E jól jövedelmező iparág feladása a nagy háború kellős közepén merész lépés volt, de az újitókat nem elégitette ki. Csak 1833-ban, amikor Wilberforce már halálos ágyán feküdt, hozták meg a törvényt, mely a brit lobogó árnyékában fogva tartott valamennyi rabszolgát szabad emberré tette. Egy tiszteletreméltó kivételtől eltekintve, Nagybritannia volt az első ország, mely beszüntette a

rabszolgakereskedelmet és felszabaditotta a rabszolgákat. Dánia volt az egyetlen ország, mely megelőzte Nagybritanniát.

A népesség növekedése és a kivándorlás

Mig az iparosodás módositotta Nagybritannia világérdekeit, a brit szigetek népessége rohamosan növekedni kezdett. Az 1750 és 1850 közötti évszázadban a lakósság szaporodása több mint megduplázódott és a népesség növekedése ez időpont után is rendkivül gyorsnak bizonyult. A városi lakósságot a terjeszkedő ipar fel tudta szivni, de a föld csak a lakósság korlátolt számát tudta foglalkoztatni és akiknek nem jutott munka, menniük kellett. Sokan a gyárakba mentek, de sokan kivándoroltak és ez aztán olyan jelenségeket eredményezett a gyarmat-birodalomban, melyet az államférfiak nem tartottak kivánatosnak és nem is láthattak előre.

Angliából, Skóciából és Irországból megindult a kivándorlók serege. E kivándorlók nem voltak hóditók, hanem békés emberek, akik megélhetést kerestek és általában elmondhatjuk, hogy csak oda mentek, ahol hely volt számukra. Az biztos, hogy egy európai kivándorlótársukat sem túrták ki birtokából. Ellenkezőleg, sohasem zárták el saját földjüket idegenek elől s az egész kivándorlási időszakban a brit gyarmatok nyitva álltak az egész világ előtt. Sok kivándorló, köztük az irek nagyrésze, az Egyesült Államokba költözött és megszünt brit alattvaló lenni. A többiek Kanadába vándoroltak ki, ahol számukkal megerősitették Ontarió lojalistáit és felkészültek a preriket átszelő nagy nyugati előretörésre. Ismét mások Ausztráliába mentek, ahol elözönlötték New South Wales egykori büntető-

reform kisérletének szinhelyét és a partvidék mentén számos új települést létesitettek; sokan Dél-Afrikába és Új Zeelandba vándoroltak ki. E két utóbbi terület külön magyarázatot igényel.

Dél-Afrika

A napoleoni háború befejezése után Nagybritannia Capetownt a maga számára tartotta meg és kelet felé vitorlázó hajói kikötőjéül és kereskedelmi hajóinak megvédelmezésére szolgáló haditengerészeti támaszpontul használta fel. Capetown körül kisszámu gyarmati lakósság élt, mely holland kivándorlók és francia hugenották leszármazóiból állt. A korai XIX. században e kivándorlók száma megszaporodott - mint ahogy az európai telepesek száma mindenütt növekedőben volt - s a kalandosabb természetű gyarmatosok egyre beljebb és beljebb merészkedtek a kontinens belseje felé új termőföldek után kutatva. E telepesek köre angol elemekkel is kibővült és pedig nemcsak Capetown tisztviselői és üzletemberei sorából, hanem Albany eddig üresen álló földjén, a keleti Cape-gyarmatban megtelepedett kivándorlók soraiból is. A délafrikai angol elem ősei 1820 telepesei voltak.

Bár a brit kormány az Albany települést mint különleges vállalkozást ismerte el, általában nem kivánta a Cape gyarmat megnagyobbodását. Azok a határok azonban, melyeket a gyarmat terjeszkedésének megakadályozására felállitott, hatástalanoknak bizonyultak. A búrok, vagy afrikanderek, akiknek száma még mindig szaporodott, újabb területeket követeltek. E búrok nem szerették a brit bürokráciát és vallási tekintetben teljesen ellenkező nézeteket vallottak, mint a brit misszionáriusok, akik a kafir törzseket meg

akarták tériteni. Sok évig tartó huzavona után az afrikander pártok legtürelmetlenebbje félredobva a korlátozásokat útrakelt és megkezdte a Nagy Vándorlást. Sokan Natalba mentek, amely azonban végül is brit birtokban maradt. Mások átlépték az Orange és Vaal folyókat, megalapitották az Orange Szabad Államot és Transvaalt, ameiyeket később Nagybritannia mint független köztársaságokat ismert el. E mozgalom elsősorban földszerzésre irányult, másodsorban pedig menekülés volt a kormány fennhatósága elől-nemcsak angol kormányzat, hanem a hatósági irányitás bármely formája elől. Ezekbe a magabiző, nyakas köztársaságiakba mélyen begyökerezett az adófizetés elleni undor és gyakran még magukválasztotta elnökeiknek sem engedelmeskedtek.

Új Zeeland

Bár különböző körülmények között, Új Zeeland újabb példáját szolgáltatatta annak, hogy brit alattvalók önkéntesen gyarmatositottak-a brit kormány akarata ellenére is. Az ikerszigeteken csak gyér népesség élt-óriási területek teljesen lakatlanok voltak: az életrevaló, intelligens maori törzsek, melyeknek állandó háborúskodása számukat a szigetek hatalmas kiterjedéséhez képest viszonylag alacsony szinvonalon tartotta.

Elkerülhetetlen volt, hogy a terjeszkedő, helyét nem találó Európa betörjön erre a primitiv területre. Már a század elején misszionáriusok érkeztek e földre és komoly meggyőződéssel kérték, hogy más fehér embert ne engedjenek érintkezésbe kerülni megtéritett szigetlakóikkal. A fehér emberek azonban benyomultak e szigetekre is.

New South Walesból megszökött fegyencek, francia, amerikai és brit hajókról szökött tengerészek, fegyver és italcsempészek és kalandorok minden válfaja érkezett a szigetre, hogy letelepedjenek a maorik között, akikkel szemben a betolakodók erőszakosan jártak el. A rend helyreállítása nyilvánvalóan Nagybritanniára várt, mely az 1000 mérföldre fekvő New South Walesban támaszponttal rendelkezett. Brit államférfiak nem igen akarták e kötelezettséget felismerni és csak kényszer alatt cselekedtek. Az energikus Gibbon Wakefield, aki azt tűzte ki feladatául, hogy felesszámúnak bizonyuló honfitársai számára új otthont találjon, 1839-ben megalapitotta a New Zeeland Company-t és megkezdte a kivándorlók útnak inditását. Egy elismert kormány nélküli országban e kivándorlók érkezése a zavargásokat kaosszá súlyosbbitotta volna és a gyarmatügyi minisztériumnak el kellett határoznia magát a cselekvésre. 1840-ben kormányzót küldtek a szigetre, hogy kihirdesse Új Zeeland annektálását és megvédje valamennyi fél érdekeit. E feladat kemény diónak bizonyult.

A kormány ellenszenve új gyarmatositó településekkel szemben

Brit államférfiak nem csináltak titkot abból, hogy határozottan ellene voltak új gyarmati településeknek. Ezek az államférfiak kettős célt tűztek maguk elé: brit gyártmányok piacának kiterjesztését és a fegyverkezések költségeinek csökkentését. Számukra Dél-Ázsia sűrűn lakott térségei, Afrika parti sávjai és Észak-és Délamerika szabad népei mutatkoztak természetes piacoknak. Rövidlejáratú megfontolások szempontjából, a még gyermekcipő-

ben járó gyarmatok nem nyujtottak ilyen lehetőségeket és mindenek felett védelmük csapatokat és hadihajókat igényelt. A radikális imperialisták, élükön Gibbon Wakefielddel és Lord Durhammal, egy szabad brit közösség olyan birodalmában vagy még inkább társulásában hittek, melynek tagjai az önkormányzat maximumát élvezik. Sokan azonban attól tartottak, hogy az ilyen közösségek - mihelyst elég erősnek érzik magukat arra, hogy megálljanak saját lábukon - el fognak egymástól szakadni és senki sem látta előre abban az időben a brit birodalom jelenlegi formáját, melyben a szabadság az összetartó erővel párosul.

India

India története részleteiben sokban különbözik az eddig leirtaktól, de az előre nem látható események ebben az esetben is kilátástalanná tették az államférfiúi előrelátást. Pitt India-törvénye 1784-ben megtiltotta a Társaságnak új területek szerzését. De a törvény gazda nélkül számolt. India a Mogul-Birodalom összeomlása óta kalandorkatonák harciterületévé vált, akik közül sokan nem is voltak indusok, hanem az afgán hegyekből leereszkedett harcosok, vagy európai kalandorok soraiból kerültek ki. Délen Haidar Ali letaszitotta trónjáról Misore indus dinasztiáját és a maga zsarnoki uralmát kényszeritette rá a népre. A központi fennsik mahrattái, bár a külsőségeket tekintve vakmerő és romantikus lovagok voltak, még mindig fosztogatták a parasztokat és a városi lakósságot, de meg sem kisérelték, hogy kormányozzák őket. Északon afgán és perzsa katonák trónokért harcoltak, mig a lakósság reszketve figyelte küzdelmüket. Ha Angliában meg is lett volna a hajlandóság, hogy

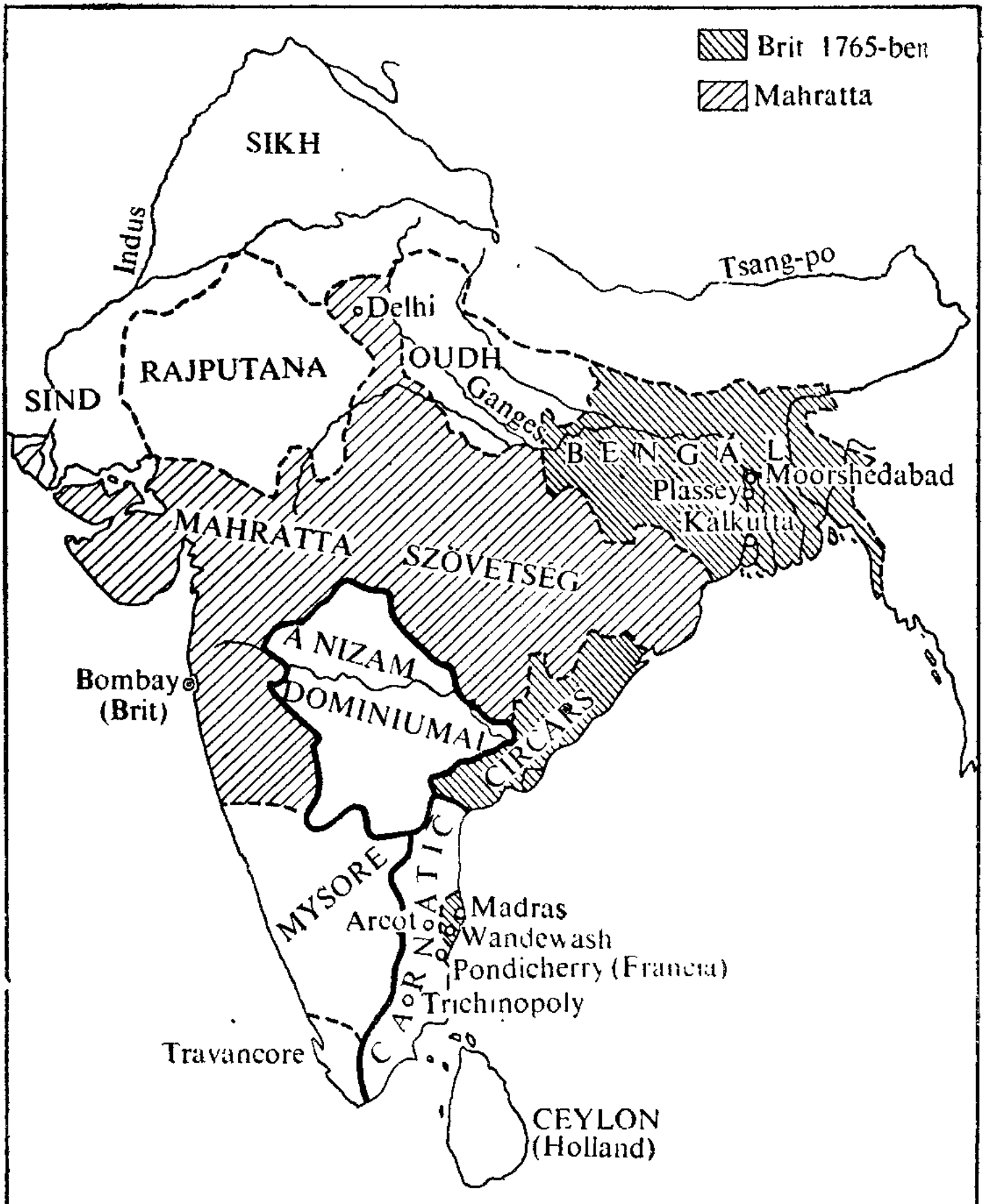

INDIA CLIVE IDEJÉBEN

csak szemlélője legyen az eseményeknek, e martalócok nem engedték volna meg, hogy Anglia csak a néző szerepét játssza. Ők támadtak elsőnek és Anglia igy kényszerült arra, hogy végezzen velük: elsőnek Mysoreval, aztán a mahrattákkal, majd végül az északi hatalmakkal. Az északi hegyláncokon innen sehol sem lehetett határt vonni és végül is a "brit békét" India népeinek felmérhetetlen előnyére egészen a hegyekig meg is valósitották. Nem volt itt szó India népeinek meghóditásáról, hanem inkább elnyomóik legyőzéséről és e győzelem szükségszerűen beleilleszkedett abba a folyamatba mely végső fokon most lehetővé teszi, hogy India necsak felvirágozzon, hanem szabaddá is váljon.

II. NÖVEKEDÉS

Szabadkereskedelem

A XIX. század középső évtizedeiben a részleges korlátozásoknak alávetett gyarmati kereskedelem a brit birodalomban teljesen szabad kereskedelemnek adott helyet. Huskisson csak a kölcsönösség alapján tárgyalt a gyarmatok megnyitásáról és a hajózási törvényt csak annyira lazitotta meg, hogy az csak saját országaik árúival megrakodott idegen hajók gyarmati kikötőkben való kikötését engedje meg. Idegen hajóknak tilos volt brit kikötők között árúforgalmat lebonyolitani. Az 1850 előtti és utáni években a szabadkereskedelemért egy kevésbbé óvatos csoport szállt sikra. Néhány luxuscikket kivéve eltörölték az árúadókat és a megmaradtakat kizárólag jövedelemszerzési célra hagyták meg; 1849-ben pedig a hajózási törvénynek még a maradványait is eltörölték. Ettől kezdve a világ min-

den hajója, valamennyi kereskedelmi osztályban szabadon kiköthetett a Birodalom kikötőiben. Amikor, valamivel később az előrehaladottabb gyarmatok saját céljaikra adókat vetettek ki, ez adókat brit és idegen hajók behozott árúi után egyaránt meg kellett fizetni. Richard Cobden, aki a szabadkereskedelemért folytatott küzdelem élére állt, nemcsak arról volt meggyőződve, hogy az egész emberiségnek javára válik a szabadkereskedelem, hanem arról is, hogy más nemzetek is követni fogják Nagybritannia példáját. Cobden nemcsak gyáros, hanem emberbarát is volt, aki hitt abban, hogy a monopóliumok és a megszoritások a háború okozói.

Önkormányzat

Ezen idő alatt a gyarmatok nagy lépésekkel haladtak az önkormányzat megvalósulása felé. Lord Durham 1839-ben irta meg hires jelentését Kanada politikai helyzetéről. Lord Durham felelős kormány létesitése mellett emelt szót, s a gyarmatok miniszterek által való kormányzását ajánlotta, akik a választók szavazatától függenek. Az elkövetkező években Kanadában felelős kormányzatot állitottak fel, mely innen 1855-56-ban átterjedt Ausztráliába és Új Zeelandba is. Ezekben az országokban Nagybritannia gyarmatügyi minisztériuma többé nem nevezett ki tisztviselőket, és a Koronát képviselő kormányzó a tényleges közigazgatási jogokat átengedte a gyarmati miniszterelnöknek, akit általános szavazással választottak meg.

A csapatok visszavonása a szabad gyarmatokból

A felelős kormányzat bevezetése új lépést jelentett a szabadság felé vezető úton. Ezenfelül

lehetővé tette egy katonai probléma megoldását is. Az angol nép ellenszenvvel viseltetett a fegyverkezési kiadásokkal szemben, de ennek ellenére a brit birodalomnak súlyos hadikiadásai voltak. A brit hadsereget kis helyőrségekre és küzdőegységekre széjjeltagolva az egész világon széjjel kellett szórni és a csapatoknak csak egy elenyésző töredéke szolgált az anyaországban. Ez a szétszóródás ártalmára volt a kiképzésnek és amint az évek multak egyre veszélyesebbé is vált, mert a militarizmus szelleme erősödőben volt Európában s Bismarck felszinre kerülésével a hatalmas és támadószellemű német hadsereg az egész világot fenyegető veszély hordozójává vált. Nagybritannia, mely 1864-ben képtelen volt megvédeni Dániát, saját védelmére volt kénytelen gondolni, de a hadsereg ujjászervezése megvalósithatatlan feladat volt mindaddig, mig azt nem lehetett jobban összpontositani. A régi rendszer idején a sorkatonaság gyakran folytatott háborút bennszülött törzsek ellen. Az anyaország, mely a csapatok zsoldját fizette, maga gyakorolta az ellenőrzést és a gyarmatosok gyakran panaszkodtak, hogy helyi nehézségeiket a messze Angliában ülésező gyarmatügyi minisztérium döntései csak növelték. A felelős kormányzat alatt e panaszok megszüntek. Az önvédelem - legalábbis a helyi ellenségek ellen - az önkormányzat feladata volt. 1870-re a szabad gyarmatokból már visszahivták a helyőrségeket és ettől kezdve a gyarmatok maguk látták el védelmüket. A Cape gyarmatban a csapatok nagyrészének visszahivása összeesett a felelős kormányzat létesitésével 1872-ben. Ezt, a hadsereg Caldwell által végrehajtott reformja követte, melynek fő célja egy erős anyaországi és egy indiai hadsereg fenntartása volt.

A felbomlástól való félelem

Sok ember számára, aki inkább a multba mint a jelenbe tekintett, a felelős kormányzat olyan tényezőnek tünt, mely magával hozta volna a Birodalom felbomlását. Érvelésük az volt, miszerint olyan gyarmatok melyek úgy cselekedhetnek ahogy jónak látják, valójában függetlenek. Sokan sajnálattal látták ezt és nem biztak abban, hogy a gyarmatok önállósulását elkerülhessék. Mások, akik főleg a kereskedelem sorsát viselték szivükön, szivesen fogadták a változást. Miért kell pénzt pocsékolnunk - kérdezték - a gyarmatbirodalom fenntartására, mikor ugyanolyan szabadon folytathatnánk kereskedelmet ezekkel az országokkal, miután önálló köztársaságokká alakultak át? Szűk látókörű nézet volt ez, mely nem vett emberi érzelmeket figyelembe, de egy ideig e nézet igen népszerű volt. A szabad gyarmatokból érkező szines jelentések melyek beszámoltak arról, hogy a politikai vezérek éltek a szólásszabadsággal és nem haboztak erélyes kritikát gyakorolni Nagybritanniáról sem, még növelték e nézetek közkedveltségét. Az ilyesfajta beszéd ellenségesnek hangzott, jóllehet csak a türelmetlenség kifejezője volt és azok akik a biráló kijelentéseket szószerint vették, megfeledkeztek arról, hogy a gyarmati politikusok egymást is ugyanebben a hangnemben támadták. Több brit minisztert a közhangulat megtévesztett és kishitűvé tett, de kitartottak a szabadság eszménye mellett és nem voltak hajlandók erőszaknak engedni. Semmilyen körülmények között sem volt megengedhető, hogy új függetlenségi háborúra kerülhessen sor és ha a gyarmatok úgy döntöttek, hogy elválnak a Birodalomtól, váljanak el jó barátságban. Az aggodalmak korszaka csak rövidnek bi-

zonyult és 1870 körül véget is ért. A tengerentúl elkülönülési szándékáról valójában sohasem volt szó. Ha lett volna, a gyarmatok el is váltak volna az anyaországtól.

Emberies és hittérítő mozgalmak

Az emberies mozgalom, mely a rabszolgaság intézménye elleni támadással kezdődött, ettől az időszaktól kezdve növekvő befolyást érvényesitett a Birodalomban. E mozgalom működése által kiváltott visszahatások egyik legérdekesebbje Warren Hastings vád alá helyezése volt India kormányzása körüli állitólagos visszaélései miatt. A vád alaptalan volt, mert Hastings valójában igazságos és felvilágosult kormányzó volt, akinek szerencsétlenségére számos személyes ellensége akadt angol alárendeltjei között. Ezek tőkét kovácsoltak a parlament tagjainak India ügyei körül tanusitott tudatlanságából és sikerült rábirni még olyan jóhiszemű politikai vezéreket is, mint Edmund Burke, hogy vádolják meg Hastings-t zsarnoki hajlamokkal. A lényeges pont az egész ügyben az volt, hogy az a hit, miszerint India alattvalóit elnyomták, elég volt arra, hogy viharos méltatlankodást váltson ki; s a vád alá helyezést követő per alkalmat nyujtott arra, hogy félreérthetetlenül bizonyitsa, miszerint Nagybritannia eltökélt szándéka az, hogy gyarmatain ne tűrjön visszaéléseket. Hastings-t felmentették, de a zsarnokságot magát súlyosan elitélték.

A XVIII. század utolsó éveiben nagy hittérítő társaságokat alapitottak a keresztény evangéliumi tanok terjesztésére azon népek között, melyeket e tanitások még nem értek el. Hittérítők mentek Dél-Afrikába, Új Zeelandba és a kisebb csendesóceáni szigetekre. Sokan a trópusi

Afrikában és Indiában dolgoztak. A nyugatindiai szigeteken a négerek keresztények voltak, de a hittéritők bőséges alkalmat találtak tevékenységük kifejtésére a rabszolgák támogatásában mestereik ellen. A hittéritési politika kifejlődése párhuzamosan haladt a Birodalom növekedésével. Az első emberöltő alatt a hittéritők ellene voltak a gyarmatositásnak. Megkisérelték, hogy önmagukat kivéve minden fehér embert távoltartsanak Új Zeelandtól és a csendesóceáni szigetektől, mig Dél-Afrikában azon igyekeztek, hogy megakadályozzák a település túlterjedését a gyarmat eredeti határain. A hittéritők ebben az időben abban reménykedtek, hogy sikerülni fog benszülött keresztény államokat létesiteniük, melyek teljes önállóságot élveznek. E remény azonban egyre jobban elhalványult. Dél-Afrikában az afrikanderek vándorútra keltek és áttörték azt a fekete övezetet, mely a fehér gyarmatot volt hivatva körülvenni. A Csendes-Óceánon garázda kalandorok pálinkával és puskaporral keltek versenyre az Evangéliummal. A tények nyomása alatt a hittéritők politikájának meg kellett változnia. Mivel nem bizonyult lehetségesnek olyan benszülött kormányzatok létesitése melyek elég erősek lettek volna a külső erők távoltartására, a hittéritők most már inkább amellett voltak, hogy e földeket a birodalomhoz kapcsolják, mert valamiféle kormányzatra minden körülmények között szükség volt.

Trópusi Afrika

A két időszakot David Livingstone pályafutása hidalja át. Munkája kezdetén, mikor a Transvaallal határos területen élő kafir törzsek között végzett hittéritő tevékenységet, többi hittéritő

társaival egyetemben a búr telepeseket a térítő munka ellenségeinek tekintette. Későbbi kelet-afrikai utazásai során alkalma nyílt, hogy lássa az arab rabszolgakereskedők által elkövetett szörnyűségeket akik a bennszülötteket elhurcolták a Középkelet országaiba. Livingstone és hívei ekkor belátták, hogy a bennszülöttek sorsa még nem is a legrosszabb a fehér ember uralma alatt. "Last Journals" című művének kiadása, melyre csak írójának a vadon magányában történt halála után került sor, sok jó angolt meggyőzött arról, hogy földterületeknek a birodalomhoz való csatolása bizonyos körülmények között kötelesség és megbízatás is lehet. Nagybritannia vállalta e kötelességet és Kelet-Afrika mai viszonyai, összehasonlítva azokkal, melyeket Livingstone láthatott még, mutatják, hogy helyesen cselekedett.

A trópusi Afrika brit birtokai csak a XIX. század utolsó húsz évében kezdtek terjeszkedni. A rabszolgakereskedelem megszüntetése a nyugatafrikai partok tartását jóformán teljesen feleslegessé tette. Számos kikötőt fel is adtak, míg másokat azért tartottak meg, hogy parti őrhajók számára szolgáljanak kikötőül, melyek az illegális rabszolgacsempészeket tartották szemmel. Az emberkereskedelem helyét fokozatosan növényi termékekben való kereskedelem foglalta el, de a brit nyugatafrikai érdekek sokáig csak teljesen elenyészőek voltak. A kontinens belsejének nagyrészét még fel sem deritették.

Versengés Afrikáért 1880 után

A XIX. század folyamán az Angliában megkezdett ipari módszerek egész Európában elterjed-

tek. Franciaország, Belgium és mindenek felett Németország nyersanyagokra és piacokra vágyott. 1870-re Bismarck hatalmassá tette Németországot, mely felismerte, hogy az igazi hatalom a jövőben nemcsak a hadseregekben, hanem a gyártelepekben fog rejleni. Ugyanakkor Livingstone, Stanley és sokan mások Afrika belsejét kutatták. Sok törtető nemzet szemében Afrika az ideális gyarmati kontinens; elég gyenge ahhoz, hogy meghódítható legyen és elég gazdag, hogy meghódítását érdemessé tegye. Ez volt az afrikai kérdés egyik nézőszöge. A másik szempont, melyről már említést tettünk, a barbár kegyetlenkedések megszüntetésére érzett felelősség tudata volt. Az eredmény az 1880 után Afrikáért megindult versengés volt.

Német módszerek

Nyugatafrikában a britek, németek és franciák kezdtek tevékenységbe. Stanley feltárta a hatalmas Kongo-medencét és II. Lipót belga király társulatot alapított kifejlesztésére. A Kongo-kérdést az 1884-85-ben tartott berlini konferencia rendezte olyképen, hogy ezt a területet független államma változtatta, melynek feje II. Lipót lett. A három nagyhatalom megosztozott Nyugat-Afrikán és Németország jussa nem volt a legkisebb. Kelet-Afrikában Livingstone nyomában brit és német hittérítők indultak meg. Egy másfajta fából faragott német is megjelent köztük, Karl Peter személyében aki bejárta az országot és a tudatlan törzsfőnököket olyan szerződések kötésére vette rá, melyeket meg sem értettek és melyek népeiket német ellenőrzés alá helyezték. Nagybritannia Sir John Kirk közvetitésével arra törekedett, hogy Zanzibar szultánjá-

nak uralmát fenntartsa és civilizálja, akinek alattvalói, tudomása nélkül, jogait Karl Petersre ruházták át. Azonban Bismarck német hadihajókat küldött a szerencsétlen szultán megfélemlítésére és végeredményben Kelet-Afrikát brit és német területekre osztották fel. A tranzakció, melynek menetét okmányokban örökitették meg, minden kétséget kizáróan bizonyitja, hogy Nagybritannia nem törekedett terjeszkedésre és csak akkor fogadta el szerény jussát, amikor Németország az osztozkodást rákényszeritette, valamint azt is, hogy Nagybritannia komolyan vette az elnyomatás megakadályozására irányuló elhivatottságát.

Egyiptom

Egyiptomban Nagybritannia és Franciaország, majd később Nagybritannia egyedül, egy rosszul kormányzott országot vett át és azt minden szempontból megreformálta. Egyiptom valójában semmilyen szempontból sem volt brit gyarmat és brit államférfiak mindig elismerték, hogy az ország megszállása csak ideiglenes, mely addig tart mig a reform munkája véget nem ér. Nagybritannia megtartotta ezt az igéretet. Szudánt, az egymás ellen harcoló törzsek kaotikus katlanát, a századfordulón egyesült brit-egyiptomi erők hódították meg és civilizálták. Ezt az országot továbbra is közös kormány irányitja. Szudán népe negyven éven át élvezte a béke áldásait és mind számban mind gazdasági jólétében megerősödött.

India a XIX. században

A XIX. század utolsó évtizedeiben India is békében élt. A brit ellenőrzés kiterjesztésének időszaka 1857-ben érte el forrpontját a bengál hadsereg lázadásával, mely a megelőző évek

súrlódásainak volt eredménye. Ezután India nem ismert sem belső sem területszerző háborút, melynek helyét a társadalom konstruktiv fejlődése foglalta el. Az állandósitott béke, a kereskedelem növekedése és az éhinség valamint a járványok elleni nagyarányú intézkedések összmunkája olyan gazdasági jólétet eredményezett, melyet India még soha sem ismert. Ennek ellenére a lakósság nagy tömegei szegénységben maradtak, de legalább nem kellett elszenvedniük azokat a csapásokat, amelyek a multban a tömegeket sújtották. A javuló viszonyok leszállitották a halálozási arányszámot és a lakósság számának lassú növekedését eredményezték.

A gazdasági téren elért javulás nem tudott tartós megelégedést eredményezni. A század vége felé a brit uralom elleni türelmetlenségnek nyilvánvaló jelei mutatkoztak, melyek nem a katonásabb természetű tömegek között - mint a régi időkben - hanem inkább a békés természetű diákok, ügyvédek és újságirók között nyilvánultak meg. Az indiai nemzeti kongresszus vezetése alatt India számára önkormányzatot követeltek. Az első világháború kitörése előtt az egymást követő indiai tanácsi törvények lassanként egy részleges képviseleti rendszert valósitottak meg. A brit politika sohasem volt reakciós az indiai reformtörekvésekkel szemben. India javát szem előtt tartva nem volt hajlandó elhamarkodottan messzeható változásokat bevezetni egy országban, melyben annyi különböző nép, kaszt, nyelv él egymás mellett, de mindig készen állt arra, hogy józan lépéseket tegyen az önkormányzat megvalósitása felé. Lord Dufferin, az indiai alkirály 1885-ben rokonszenvvel fogadta a kongresszus megalakulását és századunkban - bár

gyűlésein sokszor a legfűtöttebb hangulatú kijelentések hangzottak el, ami magában is bizonyítéka annak, hogy Indiában szólásszabadság uralkodik - a kongresszus és a kormány közötti igazi nézeteltérés nem a végső célkitüzésben, hanem az annak elérésére előirányzott időtartam megitélésében merült fel.

A késői viktóriánus korszak

Amint láthattuk, 1870 előtt általánosan osztott meggyőződés volt, hogy a gyarmatbirodalom fel fog bomlani. Az államférfiak azt hitték, hogy a gyarmatok el akarnak válni az anyaországtól és nem mutattak ellenállási hajlandóságot. Lassanként bebizonyosodott, hogy ez a feltevés téves volt. Amint a brit kormányok nem támogatták a kivándorlást, mely a gyarmatbirodalom felépitését lehetővé tette, úgy nem látták előre, hogy a kivándorlás egyik eredményeképen a kivándorlók között a rokonság és a közös civilizációhoz való tartozás érzésének köteléke fog kialakulni. Ez az érzés olyan szilárd kapcsolatot létesitett Nagybritannia és gyarmatai között, melyet semmiféle politikai nézeteltérés nem tudott megrázkódtatni. Már jóval a század vége előtt teljesen világos volt, hogy egyetlen egy önkormányzattal rendelkező gyarmat sem mutatta a legkisebb hajlandóságot arra, hogy jogaival élve megszakitsa a kapcsolatokat az anyaországgal.

A sötétenlátó kétségek eloszlása azonban olyan önbizalomnak adott helyet, mely már túlságosan lelkes volt. A britek szemmelláthatóan feljavitották Egyiptom állapotait. Támadták a trópusi Afrika barbárságát. Malájból, mely korábban az erőszak és elnyomás hazája volt, mintaszerű ci-

vilizált trópusi államot formáltak. Nagyobb gyarmataik virágzóak és megelégedettek voltak. Úgy látszott, hogy a világ olyan egyensúlyi helyzetbe került, melyben valószinütlennek mutatkozott, hogy Nagybritanniát bárki is megtámadná. Ez az állitás találóan irja le a mult század utolsó évtizedét, melyben Nagybritannia elégedettsége helyzetével Viktória királynő gyémántjubileumának káprázatos pompájában érte el tetőfokát - és amelytől Kipling "Recessional" című művében óva intette az angol népet.

Dél-Afrika és a búr háború

Ez a hangulat veszélyes volt és a kiábrándulás Dél-Afrikában robbant ki. Mikor 1886-ban a Transvaalban aranyat fedeztek fel, Dél-Afrika kalandos vállalkozások szinhelyévé vált. Maguk a transvaaliak nem bányásztak aranyat, de nem tudták megakadályozni a kalandorok beözönlését, akik az egész világról Dél-Afrikába tódultak, hogy szerencsét próbáljanak. Johannesburg, az aranymezőkön épült új város állammá vált az államban és a búrok, akiknek szülei még vándorútra keltek, hogy elkerüljék az idegenekkel való kapcsolatokat, keserűen szemlélték a jövevény "Uitlandereket."

Időközben a brit vállalkozások észak felé terjeszkedtek és lehetetlenné tették az újabb vándorutakat. Cecil Rhodes megalakitotta a Brit Dél-Afrikai Társaságot annak a földterületnek a kiaknázására, melyet később róla neveztek Rodéziának. E földön a harcias matabele törzs elnyomta a leigázott mashona törzset és a brit uralom javulást hozott a helyzetben. Rhodes ügynökei azonban kemény kézzel kezelték az országot. Ha több türelmet és rokonszenvet tanusitottak

volna a vadakkal szemben, akik képtelenek voltak arra, hogy gyorsan megértsék az új fogalmak jelentését, a matabele háború vérontását el lehetett volna kerülni. Talán elmondhatjuk, hogy Rodéziában jó munkát végeztek, ha nem is a legkitünőbb módszerekkel. A transvaaliak, akik maguk is szemet vetettek erre a területre, rossz szemmel nézték Rodézia megalapitását, mely elzárta észak és a szabadság felé vezető vándorlásaik útvonalát.

Rhodes szabadszellemű ember volt, de volt a természetében egy olyan vonás, mely nem volt összhangban a régebbi brit hagyománnyal. A transvaali kérdés kezelésében ez a vonás különös élességet nyert, A búrok gyűlölték az Uitlandereket. A két civilizáció, az ipari és állattenyésztő, képtelen volt megmaradni egymás mellett. Paul Kruger, Transvaal elnöke és népének atyja látta, hogy egész életmódjuk veszélyben forog. Rhodes és a bányatulajdonosok ugy vélték, hogy a kellemetlen adók és rendeletek megnyomoritják jogos vállalkozásaikat. Az ő szempontjukból a helyzet az volt, hogy az Uitlanderek képezték Transvaal lakósságának felét, ők szolgáltatták az állam jövedelmének kilenc tizedét és még sem volt szavazati joguk sem bármilyen politikai képviseletük. A másik oldalon Kruger és népe úgy tekintette az egész vállalkozást, mint nem kivánatos betolakodást. Végül is Rhodes helytelen útra tért. Összejászott az Uitlanderekkel, hogy lázadjanak fel és fegyveres segitséget igért, melyet ő küldött volna be brit területről. A lázadás, az úgynevezet jamesoni támadás, csúfos kudarcot vallott, bár a lázadás sikere még szégyenletesebb lett volna. A jamesoni támadás Angliában és az egész világon ellenségeskedést szitott és az Uitlanderek

és Kruger megbékélésének még a lehetőségét is megmérgezte. A lázadást néhány évvel később háború követte: az 1889-1902 délafrikai háború. A háború, melyet mindkét oldalon tisztességgel vivtak meg, az egyetlen reményteljes megoldáshoz, a Délafrikai Unióhoz vezetett, mely 1909-ben alapult meg. A küzdelem számos eseménye felrázta a késő Viktoria-korszak kényelmességét és arra a bátor elhatározásra vezetett, hogy mérleget vonjanak és megejtsék a szükséges reformokat. A háború olyan fényt vetett a birodalom valódi helyzetére, mely sok embert meglepett. Kanada, Ausztrália, Új Zeeland és Brit Dél-Afrika a háborút a maga háborújának tekintette és legjobb fiaival vett részt abban. A birodalom bomlásának prófétái hamut szórtak a fejükre.

III. A BIRODALOM MEGÉRÉSÉNEK KEZDETE

A dominiumi státusz

A délafrikai háború után úgy az önvédelem, mint a birodalom védelmének eszméje elősegitette a kis egységek nagyobbakba való tömörülését és a dominiumi státusz fogalma, mint a gyarmati státusznál magasabb szinvonalúnak megitélt politikai meghatározás egyre népszerűbbé vált. E tekintetben Kanada már régen úttörő volt és 1867-ben gyarmatai szövetkeztek és dominiummá tömörültek. A kisérlet sikeresnek bizonyult, amennyiben többek között elősegitette a Hudson Bay Társaság által a dominiumnak átengedett lakatlan prerik benépesitését. Mindazonáltal Kanada példája nem talált gyorsan követőkre.

Végül is az ausztráliai gyarmatok lassan belátták, hogy egy központi kormány szolgálná legjobban sok közös érdeküket. A Csendes-óceán szigetei az ausztráliaiak elképzelésében körülbelül ugyanazt a helyet foglalták el, mint a nyugati prerik a kanadaiak terveiben s egyformán fontos volt, hogy mindkét esetben egyetlen központi hatóság birkózzon meg a feladatokkal. Az ausztráliaiak féltek egy ázsiai betörés távoli veszélyétől (mely egy napon valósággá vált) és attól a megváltoztathatatlan ténytől, hogy a németek Új Guineában az ausztráliai partok közelében megvetették a lábukat. Ezek a tényezők játszottak közre abban, hogy 1901-ben a hat gyarmat az Ausztráliai Közösségben egyesült. Új Zeelandnak semmi oka sem volt, hogy csatlakozzon a Közösséghez, mivel már hosszú idő óta önálló állam volt és már fél évszázad óta felelős kormányzat előnyeit élvezte. Új Zeeland esetében a dominiumi státusz 1907-ben történt elismerése inkább fejlődésének elismerését, mint új jogi állapotának megjelölését célozta.

Dél-Afrikában, mind a háború előtt, mind az után a négy kölcsönösen független kormány együttes fennállása számos hátránnyal járt, még akkor is, ha valamennyien ugyanazon lobogó alatt egyesültek. Az elválasztó határok mesterségesek voltak és az ország, a kormányzás céljainak főszempontjait tekintve, lényegében egységes volt - mint például közlekedés, szociális intézmények, vámközigazgatás és a bennszülöttek közigazgatása szempontjából. Az 1902 évi békekötéskor Transvaal és az Orange Szabad Állam elfogadta a brit állampolgárságot és önkormányzati igéretet kapott. Ez a rendszer 1907-ben öltött végleg formát és a régi feszültséget álta-

lános megbékélési hangulat váltotta fel. Délafrikai vezérférfiak, különösen a transvaali Botha, megragadták az alkalmat, hogy a helyzet állandósításáért sikraszálljanak. Az 1909-ben létesitett Délafrikai Unió ezzel elfoglalta helyét a brit dominiumok sorában.

Joseph Chamberlain és a gyarmatok

A délafrikai háború előtt és után 1895-től 1903-ig Joseph Chamberlain, gyarmatügyi miniszter volt az egész birodalom gyarmati politikájának legfőbb irányitója. A délafrikai háborúért bizonyos mértékben felelősség terhelte, bár hamis az a vád, mintha bármi része lett volna a Jameson lázadásban. Chamberlain meg volt győződve arról, hogy olyan központi politikára van szükség, melyre a szabad gyarmatok erejét összpontositani lehet és ezt a politikát a preferenciális vámrendszerben vélte megtalálni, melynek révén a Birodalom egyes részei kölcsönösen egymással kereskednének az idegenek háttérbe szoritásával. A dominiumok hajlandóknak bizonyultak erre, de maga Nagybritannia vonakodott. Még újabb harminc évre volt szükség, mielőtt Nagybritanniát a változó körülmények arra kényszeritették, hogy feladja a szabad kereskedelembe vetett hitét és 1903-ban Chamberlain nem tudott eredményt elérni.

Chamberlain azonban legnagyobb eredményeit azokban a gyarmatokban érte el, amelyek még nem kaptak önkormányzatot. A nyugatindiai szigetek egy évszázadon át a csapások sorozata alatt görnyedtek - mint cukornádtermelés felvétele más, kevésbbé kimerült talajú országokban, munkáshiány az emancipációt követően és végül a cukorrépa termelés bevezetése Európába, valamint

az európai hatalmak gyakorlata, mely szerint prémiumokat használtak arra, hogy cukorrépával árasszák el azokat a piacokat, melyek eddig csak cukornáddal foglalkoztak. Chamberlain rávette országát, hogy tiltsa meg a prémiumos cukornád behozatalát. Afrikában és a nyugatindiai szigeteken trópusi földművelési és orvosi főiskolákat állitott fel. Keresztülvitte, hogy a gyarmatok, kikötők és vasutak épitésére rendkivül alacsony kamatlábú kölcsönöket kapjanak. Hajózási vonalak létesitését mozditotta elő, hogy a gyarmatok termékei piacra kerülhessenek. Chamberlain uralma a gyakorlatban valósitotta meg azt a régen igaz mondást, miszerint: "a birtoklás tudata helyet adott a kötelezettség tudatának."

A gyarmati politika Chamberlain óta

Chamberlain után a gyarmatügyi minisztérium tovább folytatta a javitás munkáját. A gyarmati politikát inkább a jóindulatú gyámság szellemében hajtották végre és olyan eszközökkel, melyek a helyi szabadságok lehető legnagyobb részét épségben tartották. A trópusi Afrikában a törzsfőnököket számos helyen megerősitették hatalmukban és nevelésben részesitették őket, hogy e hatalmat alattvalóik javára hasznosithassák. A törzsközötti háborúk, rabszolgaság és vérszomjas vallási szertartások hamarosan ellenőrzés alatt álló uralomnak odtak helyet és azok kiket e feladatra kiválasztottak gyorsan felfogták a felvilágosult kormányzat jelentőségét. Emellett a gyarmati szolgálatban alkalmazott európaiak megszervezték a nevelést, egészségügyet, piacra való termelést s e piac most már az egész világ volt. A ideális állapotokat nem érték el gyorsan, aminthogy azokat nem is lehet gyorsan elérni, mert

a szinvonal együtt emelkedik a megvalósitását szolgáló teljesitményekkel és azok az állapotok, melyeket egy emberöltővel ezelőtt még előrehaladottaknak tartottak, ma igen visszásaknak tünnének. Afrika, Maláj és a csendesóceáni birtokok mindazonáltal bizonyos fokú elégtételre adhattak okot. A nyugatindiai szigetek kevésbbé voltak szerencsések. Chamberlain reformjai javulást teremtettek, de a közelmult világkereskedelmi depressziója keményen sujtotta e szigeteket. 1938-39-ben királyi bizottságot küldtek ki a nyugatindiai szigetek problémáinak tanulmányozására. A háború nem akadályozta meg az esedékes reformok megvalósitását. 1940-41-ben a Gyarmati Kifejlesztési Alapot és annak a nyugatindiai szigeteknek szánt részét nagy mértékben felemelték és a szigetek fejlődésének és jólétének irányitására s ellenőrzésére új megbizottat neveztek ki.

A birodalom és az első világháború

1914 előtt a brit világ inkább önbirálatra, mint öndicséretre hajlott, ami aztán a németek számitásait nagyon szerencsétlen irányba befolyásolta. A német uralkodó osztály szemében a birálat a hűtlenséggel volt egyértelmű és nem tudták elhinni, hogy ebben a szólásszabadságot élvező, türelmes birodalomban lett volna erő és összetartás. Arra számitottak, hogy a birodalom a háború első fuvallatára szappanbuborékként fog széjjelpattanni és ez a meggyőződésük nagyban megerősitette a háború megindítására irányuló készségüket. Minden számitásukban csalatkoztak. Kanada félmillió katonát küldött a frontra, Ausztrália és Új Zeeland félmillió, India szegénysége ellenére egy millió katonát állitott mig Dél-Afrika

kisszámú lakósságának jelentékeny hányada résztvett a háborúban; a gyarmatok szines lakói tömegesen álltak a zászlók alá. Németország azt várta, hogy Nagybritanniát birodalmi kötelezettségei csak hátráltatni fogják; ehelyett igazi bajtársiasság szálaival átfont, megerősödött Nagybritanniával került szembe. A németek maguk tapasztalhatták, miként küzdtek a birodalmi csapatok. Az összes német gyarmatok megszállása a négy éves küzdelemben csak megannyi epizód volt. 1914 jelszava: "az utolsó emberig és az utolsó shillingig" 1918-ban Nagybritannia győzelméhez vezetett.

A békekötés után a volt német gyarmatok Nagybritannia, Franciaország és a brit dominiumok mandátuma alá kerültek és e gyarmatok népei olyan világba léptek, melyben bátran tekinthetnek a jövő felé, de amelyben nem hajlandók a multat feleleveniteni. Ez köztudomású tény és aki csak ismeri Németország afrikai gyarmati tevékenységét meg van győződve arról, hogy valóságos bűn lenne e népeket ismét Németország kezére adni.

India a háborúban

India katonái, csakúgy mint politikusai, kivették részüket e háborúból. Béke idején szabadjára engedték éles nyelvüket és tollukat, de a háború megváltoztatta értékítéleteiket. "Mi, India népének képviselői" - mondták 1914-ben - "ki óhajtjuk fejezni Excellenciád előtt a korona iránti tántorithatatlan hűségünket és szilárd elhatározásunkat, hogy e krizisben a Birodalom mellé álljunk... Hűségesek vagyunk mert hazafiak vagyunk; hisszük, hogy India fejlődésének leghőbb reményei elválaszthatatlanul össze vannak

kapcsolva a brit uralom szilárdságával és állandóságával." Az India kormányzásáról szóló törvény 1919-ben az egész országot képviselő és bizonyos vonatkozásokban felelős kormányt állított fel. E törvényi szabályozást átmeneti rendszabálynak szánták, melyet egy bizonyos időszak lejárta után ismét felülvizsgáltak volna. A béke ismét súlyos és gyakran kevéssé mértéktartó bírálatokat hozott a felszínre, de India tovább fejlődött. 1935-ben India nagy brit tartományaiban törvényerővel teljes miniszteri felelősséget léptettek életbe. A törvény a továbbiakban egy indiai federációt képviselő központi kormány alakítását irányozta elő, de ezt eddig az indiai pártok között fennálló át nem hidalt ellentétek megakadályozták. A Sir Stafford Cripps által 1942-ben Indiának felajánlott javaslatok mutatják, hogy Nagybritannia minden erőfeszítést megtesz, hogy késedelem nélkül megvalósítsa politikájának célkitűzéseit. E célkitűzések, melyeket 1917-ben hoztak nyilvánosságra, feladatukul egy teljes önkormányzattal rendelkező India Dominiumnak a Brit Nemzetek Közösségébe való beolvasztását tekintik.

A Birodalom a Westminsteri Statutum után

A dominiumok érett nemzetekként harcoltak és a békeszerződéseket mint független államok írták alá. A dominiumi jogi helyzetet, mely "a korona iránti hűség által egyesített, egyenlő státuszú nemzetek" fogalmában nyer kifejezést, számos egymást követő megegyezés rendezte, melyek legfontosabbja az 1931-ben létesített Westminsteri Statutum. A "birodalom" elnevezés az idők folyamán félreértésekre kezdett alkalmat adni és helyét a "Brit Nemzetek Közössége" elnevezés

foglalta el. A második világháború alkalmat adott e nemzetek közösségének arra, hogy bizonyitsa kapcsolatai szilárdságát.

A dominiumok minden szempontból teljes állami léttel rendelkeznek s kormányaik teljesen függetlenek. Ha szükségesnek mutatkozik, a dominiumok idegen országokba teljhatalmú követeket küldhetnek. Nagybritanniával a Londonban tartozkodó főmegbizottak útján tartják fenn a kapcsolatokat. Négy évenként, vagy még gyakrabban a dominiumok miniszterelnökei a birodalmi konferencián találkoznak Nagybritannia miniszterelnökével és India egy magasrangú kiküldöttjével. Ez a testület az általános politikát tárgyalja meg és inditványokat terjeszthet elő, de határozatai nem rendelkeznek kötelező erővel. Az egyes miniszterelnökök visszatérnek népeikhez és az egyes dominiumok parlamentjei döntenek a birodalmi konferencia határozatairól.

Ez röviden annak a rendszernek a leirása, melyet egy náci vezér úgy jellemzett, hogy abban 44 millió angol kezében tartja a világnak több mint egynegyed részét, azt sejtetve, hogy ez égrekiáltó igazságtalanság mely orvoslásra vár. Ez az állitás egyike a többi hasonló hazugságnak, de talán ez valamennyi között a legotrombább. Meg kell csak kérdezni egy újzeelandit vagy kanadait, hogy országukban mennyi földet tartanak az angolok kezükben. A válasz rövid lesz. Az angolok nem földet, hanem csak barátokat szereztek a dominiumokban. Ez a barátság az angolok szemében többet ér, mint minden más vagyonuk és olyan dolog, melyet Hitler bandájának sem győzelem sem szemtelenség sem szerezhetett volna meg.

P S.S./B/M1076/10M/2-45

OXFORDI FÜZETEK

A világ eseményeivel foglalkozó füzetsorozat kiadásának terveivel az Oxfordi Egyetemi Nyomda 1938 szeptemberében kezdett foglalkozni. München után e tervek megvalósitását elhalasztották, de 1939 áprilisában, amikor Hitler megszállta Csehszlovákiát, megindult a füzetsorozat kiadására irányuló gépezet.

E füzetek, melyek közül eddig több mint 65 szám jelent meg, nem hivatottak arra, hogy a brit kormány álláspontját tolmácsolják és azok megjelenését nem a brit kormány inditványozta. Mindazonáltal e füzeteket a legkiválóbb szakértők fémjelezték és iróikat vezető történészek, közgazdászok, nemzetközi jogászok és hasonló szakértők sorából szemelték ki.

E füzetek célja mindvégig az volt, hogy tárgyilagos képet nyujtsanak és nem hivatottak arra, hogy bármilyen személyes véleményért vagy elméletért sikraszálljanak.

Ennélfogva e füzeteket nem nevezhetjük a szónak rossz mellékizű és előitélettel átitatott értelmezésében "propagandának", jóllehet, ha a szót eredeti értelmében használjuk, vagyis, ha az a "megismerésre méltó dolgok terjesztése" akkor e füzetek kétségtelenül propagandának minősülnek. E füzetek szerzői tényekkel foglalkoznak - mint pl. Németország vereségével az elmult világháborúban, Németország "Lebensraumra" való igényével, a német fajelmélettel, a brit birodalom természetével és küzigazgatásával, vagy a Nagybritannia által 1914-18-ban alkalmazott blokád tényeivel. Amit a szerzők e kérdésekben állitanak nem pusztán személyes vélemény, hanem olyan tényállitás, melyet a legmagasabb rendű okmányi bizonyitékokkal támasztanak alá. Minden egyes füzet a maga tárgykörében megbizható

(Folyt. a hátsó fedlapon)

OXFORDI FÜZETEK

(folyt. hátsó fedlap belsejéről)

ismereteket terjeszt és célja nem az, hogy a kormány megpróbálja meggyőzni az olvasókat politikájának bölcs vagy igazságos voltáról.

Az elmult világháborúban egy rövidebb Oxfordi Füzetsorozatot adtak ki, melynek teljes eladási példányszáma csak 500.000-t ért el. A jelenlegi sorozat megjelenésének öt éve alatt 1944-ig elképesztő számot: 5,000.000 példányszámot ért el. Ez az eladási példányszám a füzet 26 nyelven megjelent kiadásaira vonatkozik és azt jelenti; hogy öt éven át a hét minden napján, vasárnapot is beleértve, világszerte 3000 példányt adtak el.

A háború kezdetéig 13 füzet került kiadásra, melyekből 250.000 példányt adtak el, sokat még Németországban is. 1940 végére az eladás üteme erősen meggyorsult és a füzeteket francia, spanyol, portugál, olasz, német, svéd, norvég, holland, görög, lengyel, szerb, bolgár, arab, héber, kinai, japán valamint kilenc különböző indiai nyelvre lefordították. Az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és India számára külön kiadásokat nyomtattak. Emlitésreméltó, hogy bár 1940 óta az új füzeteknek a sorozathoz való csatolása lassúbb ütemüvé vált, 1942 óta a füzetek eladási száma állandóan növekedett.

1943-ban megindították az Oxfordi Füzetek egy társkiadványainak sorozatát Nagybritannia belső kérdéseiről. E füzetek Nagybritannia újjáépitésének hátterével foglalkoznak és az eddig megjelent kiadványokat ugyanaz a szigorú tárgyilagosság jellemzi, amely az eredeti sorozatot, melynek e füzet egyik kiadványa, olyan értékessé tette.

★ ★ ★